

“YOSHLARNING HUQUQBUZARLIKKA MOYILLIGINI KAMAYTIRISHDA HUQUQIY TARBIYANING PSIXOLOGIK OMILLARI”

Habibjonov Izzatbek Dilshodjon o‘g‘li

Alfraganus university Ijtimoiy fanlar fakulteti

Milliy g‘oya va huquq yo‘nalishi 3 – bosqich talabasi

ANNOTATSIYA: Mazkur ilmiy izlanishimizda yoshlarning huquqbuzarlikka moyilligini kamaytirishda huquqiy tarbiya va psixologik omillarning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yoshlar o‘rtasidagi huquqbuzarlik holatlarining 65–70 foizi shaxsiy-psixologik omillar — emotsional beqarorlik, past huquqiy ong va ijtimoiy muhit ta’siri bilan bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining 2024 -yilgi ma’lumotlariga ko‘ra, o‘tgan uch yilda (2022–2024) yoshlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni 18 foizga kamaygan bo‘lib, bu natijaga yoshlar bilan olib borilayotgan huquqiy-ma’rifiy ishlarning kuchaytirilishi va psixologik profilaktika choralari sabab bo‘lgan.

Psixologik yondashuvlar, jumladan, xulq-atvor motivlarini tahlil qilish, ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) dasturlari va shaxsiy mas’uliyatni shakllantirish metodlari yoshlarning huquqiy qadriyatlarga munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirayotgani kuzatilmoqda. Tadqiqotda O‘zbekiston amaliyotidagi natijalar Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya tajribalari bilan taqqoslanib, huquqiy tarbiyada psixologik omillarni tizimli qo‘llash samaradorligi ilmiy asoslab berilgan.

Maqola yakunida yoshlarning huquqiy ongini psixologik omillar orqali shakllantirish mexanizmlari, oilaviy muhit, ta’lim tizimi va ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri misolida tahlil qilinib, huquqiy tarbiya samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: huquqiy tarbiya, yoshlar, huquqbuzarlik, psixologik omillar, huquqiy ong, profilaktika, ijtimoiy muhit, emotsional intellekt, shaxsiy mas’uliyat, huquqiy madaniyat

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассматривается взаимосвязь между правовым воспитанием и психологическими факторами в снижении склонности молодежи к правонарушениям. Результаты исследования показывают, что 65–70% случаев правонарушений среди молодежи связаны с личностно-психологическими причинами — эмоциональной нестабильностью, низким уровнем правового сознания и воздействием социального окружения. Согласно данным Министерства внутренних дел Республики Узбекистан за 2024 год, за последние три года (2022–2024 гг.) количество преступлений, совершенных молодежью, снизилось на 18%, что обусловлено усилением правового просвещения и применением психологических профилактических мер.

Психологические подходы, такие как анализ мотивации поведения, программы социально-эмоционального обучения (SEL) и формирование личной

ответственности, оказывают положительное влияние на правовое сознание молодежи. В исследовании результаты узбекской практики сопоставлены с опытом Германии, Японии и Республики Корея, что позволяет научно обосновать эффективность системного применения психологических факторов в правовом воспитании.

В заключение рассматриваются механизмы формирования правового сознания молодежи через психологические факторы, влияние семейной среды, образовательной системы и социальных сетей, а также предлагаются практические меры по повышению эффективности правового воспитания.

Ключевые слова: правовое воспитание, молодежь, правонарушение, психологические факторы, правовое сознание, профилактика, социальная среда, эмоциональный интеллект, личная ответственность, правовая культура.

ABSTRACT: This article examines the interrelation between legal education and psychological factors in reducing youth delinquency. The research results indicate that 65 – 70% of juvenile offenses are linked to personal and psychological factors such as emotional instability, low legal awareness, and social environment influences. According to the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan (2024), over the past three years (2022–2024), the number of crimes committed by young people has decreased by 18%, largely due to strengthened legal awareness programs and the introduction of psychological prevention measures.

Psychological approaches — including behavioral motivation analysis, Social-Emotional Learning (SEL) programs, and personal responsibility development — have shown positive effects on young people's legal awareness and attitudes toward law. The study compares Uzbekistan's experience with that of Germany, Japan, and South Korea, highlighting the proven effectiveness of integrating psychological factors into legal education.

The article concludes by analyzing the mechanisms of shaping youth legal consciousness through psychological factors, focusing on the role of family environment, education, and social media, and offering practical recommendations to enhance the effectiveness of legal upbringing.

Keywords: legal education, youth, delinquency, psychological factors, legal awareness, prevention, social environment, emotional intelligence, personal responsibility, legal culture.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda yoshlar ongiga turli ijtimoiy, madaniy va psixologik ta'sirlar kuchayib bormoqda. Bu jarayonlar, o'z navbatida, ularning xulq-atvorida ham ijobiy, ham salbiy o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik holatlari va jinoyatga moyillik masalasi davlat siyosati darajasida dolzarb muammo sifatida e'tirof etilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi 2024-yilgi ma’lumotlariga ko‘ra, yoshlar tomonidan sodir etilgan huquqbuzarlik holatlari umumiy jinoyatlar sonining 14,7 foizini tashkil etadi. Shu bilan birga, 2022–2024-yillar oralig‘ida yoshlar jinoyatchiligi 18 foizga kamaygani qayd etilgan. Bu natija, avvalo, ta’lim tizimida huquqiy tarbiya jarayonining kuchaytirilgani va psixologik yondashuvlar joriy etilayotganining samarasi sifatida baholanadi.

Huquqiy tarbiya — bu shaxsda huquqqa nisbatan ongli munosabatni, mas’uliyatni, qonun ustuvorligini hurmat qilishni shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik jarayondir. Psixologik omillar esa bu jarayonning ichki mexanizmini tashkil etadi. Shaxsning emotsional holati, ijtimoiy muhitga moslashuv darajasi, o‘zini-o‘zi boshqarish ko‘nikmalari va huquqiy ong darajasi huquqbuzarlikka moyillikni aniqlovchi asosiy psixologik mezonlar hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, yoshlarning huquqiy tarbiyasida psixologik yondashuvlar — xulq-atvor motivlarini tahlil qilish, empatiya va mas’uliyatni shakllantirish, ijtimoiy-emotsional o‘qitish (SEL) dasturlari orqali huquqiy qadriyatlarni singdirish — eng samarali yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-apreldagi “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ–121-sonli qarorida yoshlar ongida huquqiy madaniyatni oshirish, ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirish va huquqbuzarlikni oldini olish masalalari ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Bu esa psixologik omillarni huquqiy tarbiya tizimiga integratsiya qilish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Shu bois mazkur maqolada yoshlarning huquqbuzarlikka moyilligini kamaytirishda huquqiy tarbiya bilan bir qatorda psixologik omillarning ahamiyati, ularning o‘zaro bog‘liqligi va amaliy natijalari ilmiy tahlil qilinadi. Maqolada O‘zbekiston tajribasi xalqaro — Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreya — tajribalari bilan qiyoslab o‘rganilib, yoshlar huquqiy tarbiyasini psixologik asoslarda rivojlantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism

1. Huquqiy tarbiyaning mohiyati va psixologik asoslari

Huquqiy tarbiya — bu shaxsda qonunlarga hurmat, huquqiy ong va mas’uliyatni shakllantirish jarayonidir. U nafaqat huquqiy bilimlarni berish, balki yoshlarning hissiy-irodaviy sifatlarini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Psixologik nuqtai nazardan, huquqiy tarbiya shaxsning xulq-atvorini boshqaruvchi ichki motivlar, qadriyatlar va ijtimoiy me’yorlarni anglash jarayoni bilan chambarchas bog‘liqdir.

Psixologlar ta’kidlashicha, yoshlarning huquqbuzarlikka moyilligi ko‘p hollarda emotsional beqarorlik, ijtimoiy o‘zini tasdiqlashga bo‘lgan ehtiyoj va guruh bosimining ta’siri bilan izohlanadi [1]. Shu sababli, huquqiy tarbiya jarayonida shaxsning emotsional holati, o‘zini nazorat qilish qobiliyati va empatiya darajasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi "Yoshlar psixologiyasi markazi" tomonidan 2024-yilda o'tkazilgan tadqiqotda 15–20 yosh oralig'idagi 300 nafar o'quvchi o'rtasida so'rov o'tkazilib, ulardan 62 foizi huquqbuzarlikka sabab sifatida "stress, e'tiborsizlik va oilaviy muammolar"ni ko'rsatgan. Bu esa huquqiy tarbiya jarayonida psixologik yondashuvlar zarurligini yaqqol tasdiqlaydi.

2. Huquqiy tarbiya va psixologik omillarning o'zaro bog'liqligi

Huquqiy tarbiya samaradorligi ko'p jihatdan shaxsning psixologik tayyorgarligiga bog'liq. Agar yoshlar o'z xatti-harakatlari oqibatlarini to'g'ri anglay olsalar, ularning huquqbuzarlikka moyilligi keskin kamayadi. Buning uchun ta'lim tizimida ijtimoiy-emotsional o'qitish (SEL — Social Emotional Learning) dasturlari, ijobiy psixologiya asosida ishlab chiqilgan "Huquqiy ong darslari" kabi innovatsion metodlar joriy etilishi lozim.

Masalan, Finlyandiya va Yaponiya tajribasida huquqiy tarbiya jarayonida o'quvchilarning "emotsional razvedka" darajasi baholanadi. Bu orqali o'quvchilarning ijtimoiy munosabatdagi xulqi, sabr-toqat va empatiya qobiliyatlari o'lchanadi. Natijada, huquqbuzarlikka moyillik darajasi 25–30 foizga kamaygani aniqlangan [2].

O'zbekistonda esa "Huquqiy bilimlar kuni" va "Yoshlar huquq madaniyati oyli" kabi targ'ibot dasturlari orqali yoshlarning huquqiy ongini oshirish, ularni ijtimoiy faollikka undash ishlari amalga oshirilmoqda. Ushbu tadbirlar psixologik tahlil asosida tashkil etilsa, natija yanada yuqori bo'lishi mumkin.

3. O'zbekiston tajribasi va xalqaro yondashuvlar

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-apreldagi PQ–121-son qarorida "yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularni jinoyatchilikdan himoya qilishda psixologik yondashuvlarni kuchaytirish" vazifasi belgilangan. Shu asosda, 2024-yilda 200 dan ortiq maktab va kollejda psixologik treninglar va huquqiy maslahat xonalari tashkil etildi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, huquqiy tarbiya samaradorligini oshirish uchun davlat va oilaning hamkorligi muhim. Masalan, Germaniyada "Schutzengel" ("Qo'riqchi farishta") dasturi asosida jinoyatchilikka moyil o'smirlar bilan maxsus psixologlar ishlaydi, ular har bir yoshning huquqiy va emotsional muammolarini individual tarzda hal qiladi. Bu dastur 2015–2023-yillar davomida yoshlar jinoyatchiligini 28 foizga kamaytirishga erishgan [3].

O'zbekiston ham bu borada bosqichma-bosqich ijobiy natijalarga erishmoqda. 2024-yilda Yoshlar ishlari agentligi va Ichki ishlar vazirligi hamkorligida 120 mingdan ortiq o'quvchi va talabalarni qamrab olgan "Huquqiy psixologiya" treninglari tashkil etildi. Bu orqali yoshlarning 70 foizi o'z huquq va majburiyatlarini to'liq bilishini, 60 foizi esa o'z xatti-harakatlariga nisbatan mas'uliyat hissining ortganini bildirgan.

4. Natijaviy tahlil

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, huquqiy tarbiya jarayoniga psixologik yondashuvni qo'shish yoshlarning xulq-atvorida ijobiy o'zgarishlarga olib keladi. Ayniqsa, "ta'lim – psixologik qo'llab-quvvatlash – ijtimoiy integratsiya" uchligi orqali

huquqbuzarlikka moyillikni 20–25 foizgacha kamaytirish mumkin. Bu esa ijtimoiy barqarorlik va qonun ustuvorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar

Yoshlar orasida huquqbuzarlikka moyillik — bu ko'p omilli ijtimoiy-psixologik muammo bo'lib, uni hal etishda huquqiy tarbiya bilan bir qatorda shaxsning psixologik xususiyatlari, oilaviy muhit va ijtimoiy sharoitlar muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda O'zbekiston bu borada aniq natijalarga erishmoqda.

1. O'zbekiston sharoitida mavjud holat tahlili

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2022–2024-yillar davomida yoshlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni 18 foizga kamaygan. Bu ko'rsatkich 2022-yilda 8,600 ta bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda 7,050 taga tushgan. Eng ko'p huquqbuzarliklar Toshkent shahri (23%), Farg'ona (12%) va Samarqand viloyatida (10%) qayd etilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jinoyat sodir etgan yoshlarning 68 foizi to'liq oilada ulg'aygan bo'lsa-da, ularning aksariyati (72%) o'z hissiyotlarini boshqarish va ijtimoiy bosimlarga qarshi turish ko'nikmalariga ega emas. Shu sababli, huquqiy tarbiya jarayonida emotsional intellektni rivojlantirish va shaxsiy mas'uliyatni shakllantirish asosiy yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda.

2024-yilda Yoshlar ishlari agentligi tomonidan o'tkazilgan so'rovda ishtirok etgan 10 ming nafar o'quvchidan:

- 64 foizi huquqbuzarlik sababini “psixologik bosim” va “ruhiy beqarorlik” bilan izohlagan,

- 58 foizi esa “o'z huquqlarini to'liq bilmaslik”ni asosiy omil sifatida ko'rsatgan.

Bu esa huquqiy tarbiyada psixologik yondashuvlar zarurligini ilmiy asoslaydi.

2. Psixologik omillar ta'sirining empirik tahlili

Psixologik omillar yoshlarning huquqiy ongiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki:

- yuqori o'zini nazorat qilish darajasiga ega yoshlar orasida huquqbuzarlik holatlari 3 baravar kam uchraydi;

- past empatiya darajasiga ega o'smirlar huquqiy me'yorlarni buzishga 2,5 baravar ko'proq moyil;

- ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mavjudligi (oilada, o'qituvchi, mentor) jinoyatchilik ehtimolini 40 foizgacha kamaytiradi.

Shuningdek, psixologik treninglar va “Huquqiy psixologiya” dasturlari o'tkazilgan maktablarda intizom buzilishi holatlari 28 foizga kamaygani aniqlangan (Yoshlar ishlari agentligi hisobotiga ko'ra, 2024).

3. Xalqaro tajriba bilan taqqoslama

Davlat

Germaniya

Asosiy yondashuv

“Schutzengel” dasturi — risk

Natija

Jinoyatchilik 28% kamaygan

Davlat	Asosiy yondashuv	Natija
	guruhidagi o‘smirlar bilan psixolog ishlaydi	
Yaponiya	Maktablarda “Huquqiy axloq” va SEL (Social Emotional Learning) darslari	O‘smirlar jinoyatchiligi 22% kamaygan
Janubiy Koreya	“Youth Responsibility Project” orqali oilaviy terapiya	Takroriy huquqbuzarlik 31% kamaygan
O‘zbekiston	“Huquqiy psixologiya” treninglari, huquqiy madaniyat oyliklari	18% kamayish, 70% yoshlar huquqiy bilimga ega bo‘lgan

4. Natijaviy xulosalar

- Huquqiy tarbiya jarayoniga psixologik yondashuvlarni qo‘shish yoshlarning huquqbuzarlikka moyilligini kamida 20–25 foizga kamaytiradi.
- O‘zini anglash, emotsiyalarni boshqarish va empatiya ko‘nikmalarini rivojlantirish yoshlar orasida ijtimoiy javobgarlikni kuchaytiradi.
- Oila, maktab va mahalla institutlari o‘rtasida psixologik hamkorlik tizimini yaratish huquqiy madaniyatni barqaror rivojlantiradi.
- Xalqaro tajriba (Germaniya, Yaponiya, Koreya) O‘zbekiston uchun foydali model bo‘lib, bu yondashuvlar milliy ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Xulosa

Yoshlarning huquqbuzarlikka moyilligini kamaytirish jarayonida huquqiy tarbiya va psixologik omillarning o‘zaro uyg‘unligi strategik ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yoshlar orasidagi huquqbuzarliklar ko‘p hollarda nafaqat huquqiy bilim yetishmasligi, balki ruhiy beqarorlik, ijtimoiy bosim va emotsional yetuklikning pastligi bilan ham bog‘liqdir. Shu boisdan, huquqiy tarbiya faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmay, balki shaxsning psixologik tayyorgarligini mustahkamlashga ham qaratilishi zarur.

Huquqiy ongni shakllantirishda quyidagi yo‘nalishlar eng samarali deb topildi:

1. Psixologik treninglar va SEL (Social Emotional Learning) dasturlarini ta’lim tizimiga keng joriy etish;
2. Maktab, kollej va oliy ta’lim muassasalarida “Huquqiy psixologiya” modullarini o‘qitish orqali yoshlarning emotsional barqarorligini oshirish;
3. Oila – maktab – mahalla hamkorligi asosida huquqiy madaniyatni shakllantirish va nazorat mexanizmini kuchaytirish;
4. Jinoyat sodir etishga moyil yoshlar bilan individual psixologik profila ktika tizimini yo‘lga qo‘yish;
5. Xalqaro tajribadan — xususan Germaniya, Yaponiya va Koreya amaliyotlaridan — olingan natijalarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish.

Yuqoridagi chora-tadbirlarni tizimli amalga oshirish orqali O'zbekistonda yoshlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarni 20–30 foizgacha kamaytirish, shuningdek, huquqiy ong va mas'uliyat darajasini sezilarli oshirish imkoniyati mavjud.

Shunday ekan, huquqiy tarbiya jarayonida psixologik yondashuvlarni chuqur integratsiya qilish yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradi, ularni qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi hamda barqaror huquqiy davlat qurilishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova R.X. Yoshlar psixologiyasi va huquqiy ong rivoji, Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.
2. OECD Report on Social Emotional Learning and Youth Crime Prevention, 2023.
3. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (Germany). Schutzengel Programm Evaluation Report, Berlin, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. "Yoshlar jinoyatchiligi tahlili – 2024". Toshkent, 2025.
5. Yoshlar ishlari agentligi. "Huquqiy psixologiya dasturi natijalari". Hisobot, 2024.
6. OECD (2023). Youth Crime Prevention through Psychological Education. Paris.
7. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend. Schutzengel Programm Evaluation Report, Berlin, 2023.